

Suksen ja hiihdon alkuperästä

Helena Parviainen
Tutkija, Hiihtomuseo Lahti

Artikkeli on ilmestynyt Seppo Karhun toimittamassa Editan kustantamassa teoksessa Yhdessä hiihtäen vuonna 2002.

”Liikunto on elimellisen elämän ilmaisumuoto, mutta toiselta puolen liikunto on myöskin elämän välttämätön ehto.” Elin O. Kallio

Suksi on ikivanha arjen keksintö. Se on syntynyt tarpeeseen päästä kulkemaan sujuvasti lumisessa maastossa Euraasian pohjoisosissa. Sana suksi on hiihtovälineen yleisnimenä lähtöisin jo kivikaudelta. Suksi on ollut yleinen talvien kulkuväline maapallon pohjoisilla alueilla Skandinaviasta Beringinsalmelle saakka.

Näillä seuduilla luonto on talvisaikaan useamman kuukauden lumipeitteen alla ja vesi jään peittämänä. Ravinnon hankinnassa – metsästyksessä ja kalastuksessa – suksi on ollut välttämätön. Skandinavian ja Itä-Karjalan kalliopiiirroksissa on hiihtäjänkuvia jo neljännen esikristillisen vuosituhannen lopulta lähtien.

Useat vanhat kalliopiiirrokset kuvaavat metsästystapahtumia. Vienan Karjalasta löytyneestä 4000 vuotta vanhassa kallioon hakatussa ja maalatussa kuvassa kerrotaan koko metsästystapahtuma eläinten jahdista kaatamiseen saakka. Metsästäjillä on jaloissaan sukset. Ensin on hiihdetty peräkkäin yhtä latua, sitten on hajaannuttu ja kaadettu saalis eri välineillä – milloin jousella milloin keihässauvalla.

Mikäli käsissä ei ole ollut muita taakkoja, on pitkiä matkoja kuljettaessa hiihtämisen apuna voitu käyttää kahta sauvaa tai yhtä kahdella kädellä käytettävää pitkää sauvaa.

Muinaissuksilöydöt kertovat

Suot ovat ikäänkuin arkistoja, jotka tallentavat merkkejä luonnon ja kulttuurin kehityksestä. Suon lähes hapettomissa uumenissa eloperäisestä materiaalista valmistetut esineet saattavat säilyä muuttumattomina vuosituhansien ajan. Suomen soista on tehty runsaasti suksilöytöjä. Suomen muinaissuksisto on osoittautunut muun skandinaavisen muinaissuksiston ikäiseksi.

Maailman vanhin muinaissuksilöytö ja samalla varhaisin esineellinen todiste suksesta on suomalainen, jo vuonna 1938 löydetty Sallan (ent. Kuolajärvi) suksi. Sitä arveltiin ensin reenjalakseksi, mutta rakenteellisten yksityiskohtiensa – kuten viisi yhdensuuntaista pohjaolasta – perusteella sillä on vastineensa vain suksissa. Sallan suksi on peräisin vuodelta 3298 eaa.

Muinaissukset on päläksen eli jalansijan rakenteen mukaan jaettavissa kolmeen päätyyppiin: tasapälkäisiin, kourupälkäisiin ja kohopälkäisiin suksiin. Tasapälkäisessä suksessa reiät mäystintä (suksisiteen varpaallisosa) varten on kaiverrettu kohtisuoraan suksen läpi, päältä pohjaan. Pito on noustessa varmaan ollut hyvä, mutta pohjan puolelta päälle kiertyvä sidos lienee haitannut luistoa. Kourupälkäisen suksen jalansijan reunat ovat koholla. Sitominen tapahtuu reunojen läpi kaiverretuista rei'istä. Kohopälkäisen suksen jalansija on korotettu niin, että mäystimelle on kaiverrettu reikä suksipuun läpi sivulta sivulle. Sitomiseen on käytetty vitsasta, tuohta tai nahkaa.

Pohjan rakenteen mukaan muinaissukset on jaettavissa tasapohjaisiin suksiin, leveäuraisiin eli pienaolassuksiin ja kapeaolaksisiin suksiin. Tasapohjaisen suksen pohja on nimensä mukaisesti tasainen, olaaton. Pienaolassuksen pohjan olas eli ura on leveämpi kuin puolet suksen leveydestä. Kapeaolaksisen suksen pohjaura on vastaavasti kapeampi kuin puolet suksen leveydestä. Muinaissukset ovat rakenteeltaan takapainoisia.

Muinaissukset valmistettiin kiskomalla lylymännystä. Lyly on kaarevaksi kasvaneen männyn kupera pohjoispuoli, jossa puun syyt ovat tiukemmat ja läpeensä pihkaiset ja kovat, kuten syyskerros tavalliseksi kasvaneen männyn syissä. Kiskottaessa puun syyt jäivät ehjiksi ja varmistivat osaltaan hyvän luiston. Lisää luistoa saatiin rasvaamalla pohjaa esimerkiksi karhun jalan rasvaisella alustalla, pättäreellä. Pitoa on aikaansaatu pohjan karvaamisella. Joissakin muinaissuksissa on sivuilla reikiä pohjanahan kiinnittämistä varten. Peuran tai poron koipinahka on ollut hyvä pohjausaines. Nahka on kiinnitetty pohjaan myötäkarvaan siten, että potkaistaessa syntyy vastakarvaan pito ja suksea luistatettaessa myötäkarvaan luisto.

Sauvat valmistettiin puusta ja sauvojen sommat muodostettiin puukiekoista tai vitsaksesta.

Epäpariset sukset

Epäpariset sukset ovat eri paria: toinen, tavallisesti vasen sukki, on pitkä liukusuksi ja toinen lyhyt potkusukki. Liukusuksi on nimeltään lyly, lylysuksi tai paljakka. Potkusukki on nimeltään kalhu; myös kalhutin, koipipotka, sivakka, potakka, potaska, potasma, koipisivakka ja savek. Nimitysten vaihtelu johtuu alueellisista eroista.

Epäparisten suksien syntyyn lienee vaikuttanut se, että on haluttu käyttää hyväksi olaksellisen suksen liukuominaisuuksia ja karvanahkapohjaisen suksen potkuun soveltuvuutta. Epäparisten suksien syntyajasta ei ole varmoja esihistoriallisia todisteita. Ornamenttien runsastuminen viikinkiajan suksissa saattaa olla osoitus liukumassuksen koristelusta. Löydetyt koristellut sukset ovat lähes kaikki parittomia.

Hiihto kansantarustoissa

Skandinaavisten maiden jumaltarustoissa esiintyy hiihtäviä hahmoja, muun muassa naispuolinen Skadi sekä miespuolinen Ullr. Heidän nimistään on jäänteitä useissa Skandinaavisissa paikannimissä.

Suomen kansalliseepoksissa Kalevalassa ja Kantelettaressa on useita runoja, jotka sivuavat hiihtoa. Parhaiten muistettaneen Lemminkäisen, Kalevalan hiihtomestarin, hirvenhiihto. Hänen täytyi saalistaa hiiden hirvi, jotta hän saisi Pohjolan tyttären vaimokseen. Lemminkäinen oli temperamentiltaan tulinen ja hiihtoon lähtö sen mukainen:

*”Tuo on lieto Lemminkäinen,
Lykkäsi lylyn lumelle,
Kuni kyyn kulon-alaisen,
Solahutti suopetäjän,
Kuni käärmehen elävän.”*

Kalevalan aikaan hiihdettiin epäparisilla suksilla. Suksen olaan ominaisuuksia Kanteletar kuvaa seuraavasti:

”Jalo on sukki suunnallinen.”

Vauhti oli ennennäkemättömän nopea, kun Lemminkäinen pääsi suksille:

*”Tuli suihki suksiloista,
Savu sauvojen nenistä.”*

Vauhti olikin tarpeen, sillä hiisi oli antanut hirvelleen seuraavan neuvon:

*”Hiihätä hikehen miestä,
Lemminkäistä liiatenki!”*

Suksen valmistus oli rauhallisempaa puuhuaa. Lemminkäisen sukset valmisti lappilainen Lyylikki Kauppi, alansa taituri:

*”Lyylikki, lylyjen seppä,
Kauppi kalhujen tekijä,
Syksyn lylyä laati,
Talven kalhua kaverti,
Päivän vuoli sauvan vartta,
Toisen sompaa sovitti.”*

Suksi on ollut paitsi tarvekalu, myös arvoesine. Sauvallakin oli hintansa: voidakseen tilata suksisepältä suksisauvat, täytyi ensin saalistaa saukko ja kettu.

*”Sai lyly lykittäväksi,
Kalhu kannan lyötäväksi,
Sauvan varret valmihiksi,
Sompaset sovitetuksi,
Saukon maksoi sauvan varsi,
Sompa ruskea reposen.”*

Yksipuiset suksimallit muuttuvat

Monet muinaissuksimallit säilyivät ja palvelivat sellaisinaan tai pienin muutoksin aina 1800-luvun loppupuolelle saakka. Onpa vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1992 tavattu ostjakkien keskuudessa hevosen nahalla pohjatuilla suksilla hiihtävä paimentolainen.

Kilpaa on varmasti hiihdetty jo tarvehiihdon varhaisina aikoina, mutta 1800-luvun loppupuolella alettiin järjestää kilpahiitoja, mikä oli alkuna suksen nopeille muutoksille. Vähän yli sadassa vuodessa ovat suksi ja sen valmistusmateriaalit muuttuneet nopein sykäyksin. Monin paikoin Suomea syntyi 1880-luvulla alkaen kotiteollisuutta, jonka päätuotteena oli suksi. Mallit olivat edelleen yksipuisia ja vaihtelivat alueittain. Tunnetuimmat olivat kapeat ja pitkät Haapavetiset, viivoin koristellut Kajaanilaiset (Kainuun alueen sukset), tasaleveät korkeaharjaiset Torniolaiset sekä vuonna 1905 muotonsa saanut jo murtomaasuksien mallia tapaileva Ihanne-malli.

Suomessa oli parhaimmillaan yli 200 suksiseppää tai suksipajaa. Suksiaihio veistettiin kirveellä. Kärki taivutettiin paininpuiden avulla ja suksen loppumuotoilu toteutettiin erilaisia höyliä käyttämällä. Pintakäsittely tehtiin tervaamalla, mikä muun muassa paransi suksen kosteuden kestävyyttä. Tasamailta hiihdettäessä voitelussa käytettiin luistovoiteita. Suksiside oli edelleen nahkaa, joskus jopa tuohta. Metallinen kiintoside vuosisadan alkukymmenillä edelsi 1920-luvulla tulossa olevaa loukkusidettä.

Yksi varhaisimmista teollisista suksenvalmistajista oli Porvoon Kerkkoossa sijaitseva Lampisen suksipaja, joka aloitti toimintansa jo 1890-luvulla. Ensimmäiset koneet otettiin siellä käyttöön noin vuonna 1900. Toinen varhainen tehdas oli J. Hiltusen suksitehdas Puolangalla. Se toimi myöhemmin Kajaanissa ja toiminta siirrettiin Viipuriin vuonna 1906.

Myöhempiä huomattavia suksitehtaita olivat Uusituvan suksitehdas Jyväskylässä sekä Esko Järvinen Oy:n suksitehdas Lahdessa. Uusituvan suksitehdas lopetti toimintansa vuonna 1940. Esko Järvinen Oy:n suksitehdas toimi eri nimivariaatioin Lahden seudulla 1990-luvulle saakka.

Murtomaille ja säletekniikkaan

Suomen kilpahiidossa siirryttiin 1920-luvulla tasamailta murtomaille. Suksilta vaadittiin entistä enemmän ketteryyttä ja soveltuvuutta uudentyyppisiin maisemiin. Suksea kehiteltiin etupainoisempaan suuntaan. Toki murtomailla on hiihdetty aiemminkin esimerkiksi metsätyömailla. Murtomaahiihdon juuret ulottuvat aina Kalevalan aikoihin saakka:

*”Hiihto soita hiihti maita
hiihti aukkoja ahoja.”*

Norjalaiset patentoivat loukkusiteen vuonna 1928. Ensimmäiset suomalaiset loukkusiteet saatiin 1930-luvulla. Lahtelaisessa Mono Oy:ssä kehitettiin loukkusiteeseen sopiva nahkainen reunallinen hiihtojalkine. Jalkineen malli ”Mono” yleistyi myöhemmin koko hiihtojalkineen nimeksi.

1930-luvulla ryhdyttiin myös valmistamaan puusuksia säletekniikalla: ohuita nelikulmaisia puunsäleitä liimattiin yhteen ja puristettiin kasaan hokissa. Ensimmäisiä sälesuksen tuottajia Suomessa olivat Lampinen Oy Porvoossa ja Esko Järvinen Oy:n suksitehdas Lahdessa, joka sai sälesuksipatentin vuonna 1951.

Suksiin käytettävä puuaines monipuolistui. Edelleen käytettiin mäntyä ja kuusta, mutta uusina puulajeina tulivat mukaan myös koivu, haapa ja balsa sekä reunoihin käytettävä kova hickory. Useasta eri puusta valmistettuun sukseen saatiin yhdistettyä sellaisia ominaisuuksia kuten kestävyys, joustavuus sekä keveys.

Sauvojen materiaalit olivat vaihdelleet puusta metalliin ja vaneriin. Ruokoa alettiin sen saannin paranemisen myötä käyttää yleisesti sauvojen varsissa. Ruoko oli puuta taipuisampaa. Somman puiset kehät kiinnitettiin sauvaan nahkahihnoilla.

Uudet materiaalit

Jos puusuksi katkesi, saattoi urheiluvälineliikkeestä ostaa uuden suksen katkenneen tilalle. Kun 1970-luvulla siirryttiin puun sijasta lasikuituun, ei suksia katkennutkaan enää pitkin hiihtokautta. Suksitehtailijat ryhtyivät myynnin edistämiseksi yhteistyöhön suomalaisten urheiluasujen valmistajien kanssa. Joka kaudelle suunniteltiin uudet kuosit ja uusi väriskaala, joka oli sama suksissa ja valmisvaatteissa.

1970-luvun innovaatio suksisiteissä oli kärkiside.

Uusimmat materiaalit suksenvalmistuksessa ovat muovi ja hiilikuitu. suurimmat muutokset suksen rakenteeseen ja muotoon tulivat, kun hiihdossa 1980-luvulla siirryttiin luistelutyylisiin. Mallit lyhenivät, mutta muotoilussa on yllättäen havaittavissa piirteitä vuosisadan alun Ihanne-mallista.

”Terveyttä ja iloisuutta” ladulta

Tarve- ja kilpahiihdon lisäksi hiihtoa on harrastettu terveyden edistämiseksi sekä sen tuottaman hyvän mielen vuoksi. Teollistumisen alkuvuosikymmeninä teollisuustyö oli fyysisesti rankkaa ja vaativaa. Kaikkinainen kuntoilu, myös hiihto, oli suosittua urheilutoimintaa. Monet tehtaat järjestivät työntekijöilleen hiihtokilpailuja harrastus- ja kuntoilumielessä.

Hiihtotaito oli 1950-luvulle saakka lähes jokaisen suomalaisen hallussa. Niin koulu- kuin työmatkatkin oli totuttu taittamaan talviaikaan hiihtäen. Kaupungistumisen myötä tarvehiihto väistyi. Samaan aikaan Suomi niitti kansainvälistä menestystä huippu-urheilun saralla nimenomaan hiihdossa. Hiihto säilyi rakkaana harrastuksena, ja Suomen talvet alkoivat täyttyä lukuisista

vuosittaisista harrastushiihtotapahtumista. Suomalaisia oli alettu kannustaa harrastushiihtoon jo 1930-luvulta sakka muun muassa hiihtomerkkijärjestelmän avulla. Miehillä, naisilla ja lapsilla oli määritelty eri vaatimukset kunkin hiihtomerkin saavuttamiseksi.

Hugo Sandbergin kommentit

Hugo Sandberg kirjoitti vuonna 1891 julkaistussa teoksessaan Hiihtourheilu Suomessa hiihdon nousevasta suosiosta: ”...kuin jokainen urheilun-ystävä mielihyvällä näkee, kuinka tämä mieltä jalostuttava ja ruumista jännittävä, terveyttä ja iloisuutta tuottava urheilu virkistyy ja voittaa alaa...”

Saman teoksen lopussa on liitteenä hiihdon **selityssanasto**, josta tässä poimintoina hyviä ja huonoja hiihtokelejä kuvaavaa elävää ja rikasta sanastoa:

Sport Englantilainen sana, jolla merkittään kaikkea ruumiin harjoittamista, jota ei toimiteta ansion, vaan itse harjoittelun tähden.

Hiihtohenki, hiihtointo Se, jolla on hiihtohenki, harrastaa hiihtoa itse urheilun tähden.

Hyviä suksikelejä:

Siidekeli syntyy, kun talvella on satanut jäätöhuista sadetta, joka lumelle muodostaa liukkaan jääkerroksen.

Kuura, kun talvella sumu-ilmalla jäisiä kiteitä muodostuu lumelle, tulee kuurakeli.

Vienohanki, talvilauhan jälkeen muodostunut hanki.

Riivanne, kun talvella on suvennut ja sitten sen verran kylmänyt, että sukki vielä vähin painuu lumeen, sanotaan olevan riivannekelin.

Vitihanki syntyy, kun keväällä hengelle on sulanut vitiä, jolla sukki kylmänänteen aikana liukkaasti juoksee.

Kovahanki, lyllysuksen paras keli, aamulla kovahanki, aamupäivällä huove (keväturingon lumen pintaa pehmittäessä muodostuva huovekeli) ja vesilipu (vettyneen lumen muodostama), sydänpäivällä lavanne (kevätkeli hankikelin jälkipuolella kun sukset uppoavat maata myöten lumen läpitse) ja vieläkin vesilipu, illalla riivanne.

Huonoja suksikelejä:

Uppokeli, Uottokeli, Uppukeli kun talvella on paljolta satanut keveätä lunta, joka ei vielä ole laskeutunut ja sukset sen tähden siihen syvälle uppoavat.

Jäätäjä, jäätäjäs, jääde tuore äsken satanut tai satava lumi, jota ei pakkaneen vielä ole tarpeeksi kuivannut, jääkerros muodostuu hiihtäjän suksen alle, joka tekee hiihdännän sangen raskaaksi.

Takkala kun lauhalla ilmalla lumi tarttuu sukseen.

Sipsu kun taviviti (hieno lumi) lauhtuu ja tartuskelee sukseen.

Helena Parviainen

Lähteet:

Kirjat ja artikkelit:

Eljanko, Harri –Kirjavainen, Jussi: Suomen hiihdon historia 1886-1968 WSOY, Porvoo 1969.

Heporauta, F.A.: Kalevala lyhennettynä, SKS, Helsinki 1954

Kalevala, Otava, Helsinki 1999

Kanteletar, elikkä Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä SKS 1947.

Karvonen, Annikki: Naisten hiihto, WSOY, Porvoo 1939

Mäkinen, Antti: Hanki kantaa kulkijaa, Kainuun museo, Kajaani 2001

Naskali, Eero: Suksi muinaislöytöjen valossa/ Latua! Hiihtomuseon vuosikirja, Lahti 1990

Nikkilä, Eino: Suksen tarina, WSOY, Porvoo 1966

Nygrén, Helge – Raevuori, Antero, Mäki-Kuutti, tarmo: Pitkä latu WSOY Porvoo 1983

Pihkala, Lauri: Miksi urheilua harjoitetaan, SVUL:n puhekokoelma Helsinki 1950

Pihkala, Lauri: Suomen latuja, Otava Helsinki 1941

Roni, Ranne: Murtomaahiihto, Otava Helsinki 1925

Sandberg, Hugo: Hiihtourheilu Suomessa 1891, Näköispainos/ Tornedalica N:o 28, Tornio 1976

Santala, Lauri (toim.): Suomen hiihto I. WSOY, Porvoo 1926

Santala, Lauri (toim.): Salpausselkä-Holmenkollen (Suomen hiihto II) WSOY Porvoo 1926

Sorjonen, T.I. : Hiihtotekniikan opas 1941

Vilkuna, Janne: Mäntän karvanahalla pohjattu muinaissuksi. Masunni 1, Tampere 1993

Lehdet:

Suomen Urheilulehti 1935, 25.2.

Urheilun Kuva-aitta 1959, joulunumero

Muut lähteet:

Perusnäyttely ja käsiarkisto, Hiihtomuseo, Lahti

Museoviraston internet-sivut: http://www.csc.fi/arctinet/kivikausi/m5/5_3_1.htm